

ДВОМОВНІСТЬ ДОНЕЧЧИНИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Новікова О.О., Пономаренко К.В.,

Донецький юридичний інститут МВС України,
вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, 50065
08novikovaolga76@gmail.com

У статті розглянуто проблему двомовності населення Донецької області в її лінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах. Здійснено аналіз термінології, уточнено значення суміжних з білінгвізмом понять. Значну увагу приділено соціально-політичним, демографічним та психологічним причинам виникнення двомовності на Донеччині. Описано наслідки існування білінгвізму для мовців та суспільства, наведено приклади інтерференційних змін на різних рівнях мовної системи. Окреслено можливість подолання негативних наслідків двомовності шляхом законодавчого закріплення виваженої Концепції державної мовної політики й органів контролю її виконання, надання громадянам можливості безкоштовного вивчення української мови, використання ринкових механізмів щодо мови ЗМІ, вітчизняного книгодрукування, реклами, соціальних мереж тощо.

Ключові слова: білінгвізм, диглосія, мовний контакт, інтерференція, суржик, мовна політика.

Новікова О., Пономаренко К.

Двуязычие Донетчины: причины и следствия

В статье рассмотрена проблема двуязычия населения Донецкой области в ее лингвистическом и социолингвистическом аспектах. Осуществлен анализ терминологии, уточнены значения смежных с билингвизмом понятий. Значительное внимание уделено социально-политическим, демографическим и психологическим причинам возникновения двуязычия в Донецкой области. Описаны последствия существования билингвизма для говорящих и общества, приведены примеры интерференционных изменений на разных уровнях языковой системы. Очерчена возможность преодоления негативных последствий двуязычия путем законодательного закрепления взвешенной Концепции государственной языковой политики и органов контроля за ее выполнением, предоставления гражданам возможности бесплатного изучения украинского языка, использования рыночных механизмов в отношении языка СМИ, отечественного книгопечатания, рекламы, социальных сетей и т.п.

Ключевые слова: билингвизм, диглоссия, языковой контакт, интерференция, суржик, языковая политика.

O. Novikova, K. Ponomarenko

Bilingualism in the Donetsk Region: Causes and Consequences

Despite the constant attention of scientists to the phenomenon of bilingualism, the problem of its existence in some regions of Ukraine has not been fully covered. The comprehension and analysis of the language situation in the Donetsk region in today's conditions are becoming topical. The aim of our work is to study the phenomenon of bilingualism, the causes of its occurrence and the consequences of its existence on the territory of the Donetsk region. To achieve this goal, it is planned to solve the following tasks: 1) to identify the main causes of the bilingualism emergence; 2) to consider the concept of bilingualism in a number of related concepts: diglossia, speech contact, interference, Surzhik, etc.; 3) to describe the consequences of the bilingualism existence on the territory of the Donetsk region; 4) to find out the ways to overcome the negative linguistic consequences of bilingualism.

As a scientific term "bilingualism" means the coexistence of two languages and is viewed mainly from two positions: as an individual characteristic of the personality and as a social phenomenon.

Since bilingualism as a phenomenon indicates the fact of contact and interaction of languages, these linguistic concepts are closely related. It leads to an unclear nature of their extension and disagreement when applying relevant terms. Therefore, the study deals with such related concepts as interference, diglossia and speech contact.

Since the problem of Ukrainian-Russian bilingualism has been existed in the Donetsk region for a long time, it deserves special attention, taking into account the historical features of this region settlement. In our opinion, the main reasons for the bilingualism emergence in the Ukrainian area should be conditionally combined into three groups: social and political, demographic and psychological. These reasons have given a rise to certain consequences that have affected the language of Donetsk people, namely: the emergence of Surzhik in the territory of the Donetsk region; the appearance of speech inferiority; observation of interference processes in the Ukrainian oral speech of Donbas bilinguals and the like.

Thus, the massive bilingualism of the population of the Donetsk region is a consequence of the long process of linguistic assimilation and a temporary transition from Ukrainian to Russian. The acquisition of state independence stopped this movement only partially. We remain in this uncertain position so far, while the task of the independence preserving and strengthening requires a decisive change in the bilingual development vector.

Key words: *bilingualism, diglossia, speech contact, interference, Surzhik, language policy.*

Вступ. Ознаками сучасного суспільства є багатомовність і полікультурність. Через те що в сучасному світі практично немає етнічно однорідних держав, білінгвізм як явище отримав велике поширення.

У науковому просторі тривають дискусії щодо того, як білінгвізм впливає на розвиток особистості, чи є він корисним, шкодить він інтелектуальному розвитку чи прискорює його. До вивчення окресленої проблеми долучилися провідні лінгвісти, педагоги та методисти різних країн, що вивчали питання в національних контекстах. Серед зарубіжних науковців, які долучилися до вивчення проблеми білінгвізму та багатомовності, варто згадати таких: Е. Анісфельд, М. Браун, У. Вайнрайх, А. Вайс, М. Вільдхаге, Г. Клосс, Г. Кріст, В. Ламберт, Ф. Майснер, А. Мартіне, Л. Мішель та інші. У науковому просторі пострадянських держав проблемам білінгвізму приділяли увагу Е. Анафієва, О. Виноградова, Н. Дуда, М. Кочерган, Л. Масенко, Л. Сербенська, Н. Совтис, О. Черемська, Д. Чубукова, Л. Щерба, Ю. Шевельов, О. Шевчук та ін.

Незважаючи на постійну увагу вчених, це питання не знайшло повного висвітлення щодо існування в окремих регіонах України, остаточно не визначено характер впливу цього явища на мовну та суспільну ситуацію.

На сьогодні зазначена суто лінгвістична проблема стала засобом політичних маніпуляцій. Адже російську мову використовують як геополітичну зброю для створення так званого «руського миру», для агресії під приводом спасіння російськомовних.

Отже, актуальним є осмислення та аналіз мовно-комунікативного обличчя Донеччини в умовах сьогодення.

Відповідно **метою роботи** є дослідження явища білінгвізму, причин виникнення та наслідків існування на території Донецької області. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) виявлення основних причин виникнення білінгвізму; 2) розгляд поняття білінгвізму в низці суміжних понять, а саме: двомовність, диглосія, мовний контакт, інтерференція, напівмовність, суржик тощо; 3) опис наслідків існування білінгвізму на території Донецької області; 4) з'ясування шляхів подолання негативних мовних наслідків білінгвізму.

У ході дослідження було застосовано такі методи: описовий, статистичний, порівняльний, спостереження.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Білінгвізм (двомовність) — специфічний стан суспільного життя, за якого спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави.

Офіційний білінгвізм відображає ситуацію, коли одразу дві мови визнані державою офіційними внаслідок юридично закріплених норм. Прикладами країн з офіційним білінгвізмом є Бельгія (офіційні мови — нідерландська, французька, німецька), Індія (офіційні мови — хінді, англійська), Камерун (офіційні мови — французька, англійська), Канада (офіційні мови — англійська, французька), Фінляндія (офіційні мови — фінська, шведська) та ін.

Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно (законодавчо) визнана лише одна з двох мов, що найбільш часто використовуються населенням цієї держави. Разом з тим невизнана на рівні офіційної друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, в силу певних історичних причин, належить Україна, як і деякі інші країни на географічному просторі колишнього Радянського Союзу.

Як зауважує Р. Фрумкіна, «термін двомовність завжди був нечітким, а сьогодні його значення не тільки розмилося, а й розглядається в ореолі соціальних проблем» [21, 165].

Незважаючи на існування багатьох визначень двомовності, переважна більшість авторів задовольняється повсякденним тлумаченням слова *двомовність* (або синонімічного терміна *білінгвізм*) як здатності людини говорити, думати двома мовами й регулярно переключатися з однієї на іншу залежно від ситуації спілкування. «Процес почергового використання мов називається білінгвізмом, а людина, яка використовує їх, — білінгвом» [3, 22].

Часом висловлюється думка, що двомовність має місце щоразу, коли людина переключається з одного мовного коду на інший в конкретних умовах мовленнєвого спілкування, незалежно від того, йдеться про перехід від однієї національної мови до іншої, від однієї національної мови до діалекту або ж до мови міжнаціонального/міжнародного спілкування. Так, наприклад, Л. Мішель вважає, що поняття білінгвізму потрібно розширити аж до випадків користування місцевою говіркою і літературною мовою [12]. Проте з таким розумінням

двомовності навряд чи можна погодитись. Адже в такому випадку як двомовність можна трактувати і володіння двома стилями однієї мови.

В. Розенцвейг пропонує таке розуміння двомовності: «Двомовність (багатомовність) — володіння двома (кількома) мовами, а також регулярне перемикання з однієї мови на іншу залежно від ситуації та потреб спілкування» [15, 9–10].

Ф. Філін, зосереджуючись на прагматичному аспекті проблеми, пропонує розглядати білінгвізм у широкому та вузькому розумінні. Двомовність у широкому розумінні — низький рівень знань іноземної мови, але достатній для здійснення комунікації на елементарному рівні, а двомовність у вузькому розумінні — вільне володіння двома мовами, що є результатом засвоєння мов у природних умовах, тобто коли людина постійно перебуває у двомовному середовищі [2, 212–214].

А. Вайс вважає, що під двомовністю слід розуміти безпосереднє активне та пасивне використання двох мов однією особою [23]. Хоч на відміну від згаданих вище учених А. Вайс обирає показником не володіння, а використання мови, усе ж головною ознакою є компетентність мовця, а якщо судити за цим критерієм, то однозначно досить складно визначити, чи є особа двомовною. Усе залежатиме від розуміння того, наскільки добре людина має володіти мовою.

Деякі інші акценти має визначення білінгвізму, яке подає енциклопедія «Українська мова»: «практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах» [20, 122].

Отже, як науковий термін білінгвізм означає співіснування двох мов і розглядається в основному з двох позицій: як індивідуальна характеристика особистості і як соціальне явище.

Оскільки білінгвізм як явище засвідчує факт контактування та взаємодії мов, ці лінгвістичні поняття тісно пов'язані між собою, що зумовлює нечіткість меж їхнього обсягу й розбіжності в уживанні відповідних термінів. Деякі зарубіжні мовознавці замість терміна *білінгвізм* уживають *мовний контакт*. Уперше цей термін був запропонований А. Мартіне, а вживати в лінгвістиці його почали після появи в 1953 р. праці У. Вайнрайха «Мовні контакти», що стала своєрідним підсумком численних довготривалих дискусій навколо проблеми взаємодії мов.

Мовний контакт визначають як «процес взаємодії мов, впливу однієї мови на іншу або їхнього взаємного впливу, що призводить до змін лексики і граматичної системи, а в аспекті мовної ситуації в регіоні — до її зміни» [16, 344].

«Лінгвістичний енциклопедичний словник» подає мовні контакти (від лат. *contactus* — дотик) як взаємодію двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словник однієї чи багатьох з них [10, 237].

С. Семчинський так конкретизує обсяг цих понять: мовні контакти — це така взаємодія двох і більше мов, коли висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи другої мови, або, навпаки, висловлювання другою мовою включають до свого складу елементи першої мови [17, 273].

З двомовністю також пов'язане явище інтерференції як процес і результат мовних контактів. Уперше термін «мовна інтерференція» (*interference*) уведений вченими празької школи, які визначали її як процес відхилення від норм мов-контактерів. У. Вайнрайх запропонував розрізнити інтерференцію в мовленні й інтерференцію в мові та називати цим терміном випадки відхилення від норм будь-якої з мов, що відбуваються в результаті володіння двома і більше мовами, тобто внаслідок мовного контакту [3, 11].

В енциклопедії «Українська мова» подано узагальнене визначення: «Інтерференція — це взаємодія мовних систем при двомовності, яка виникає у разі мовних контактів або у випадку індивідуального засвоєння нерідної мови. Є відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної» [20, 209].

З поняттям двомовності співвідноситься явище диглосії. На сучасному етапі розвитку українського мовознавства диглосію кваліфікують як різновид мовного стану особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови, або ситуацію функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів, які можуть сприйматися як одна мова [16, 337]. Дотичним до терміна *білінгвізм*, або *двомовність*, є визначення диглосії як такої форми володіння двома самостійними мовами чи підсистемами однієї мови, коли вони функційно розмежовані, а вибір мови не залежить від етномовної належності мовців і диктується комунікативною ситуацією. Наприклад, в офіційних ситуаціях використовують офіційну (державну) мову, якщо йдеться про багатомовне суспільство, або літературну форму національної мови (в одномовних суспільствах), а в ситуаціях побутових, повсякденних — інші мови, що не мають статусу офіційних чи державних, або інші мовні підсистеми — діалект, просторіччя, жаргон [7, 11].

Зазвичай лінгвісти розглядають явище масової двомовності як перехідний етап витіснення однієї мови іншою, тобто в контексті конвергенції. Одним з етапів цього процесу є перехід білінгвізму в диглосію — ситуацію, коли в одному суспільстві паралельно використовуються дві мови, але вони виконують різні функції, використовуються в різних обставинах, які не перетинаються, а одна з них є домінантною [6]. На відміну від білінгвізму диглосія передбачає обов'язкову свідому оцінку мовцями мови за шкалою «високий — низький».

Результати дослідження та обговорення.

Оскільки проблема українсько-російського білінгвізму вкорінена на Донеччині доволі глибоко, вона заслуговує на окрему увагу, зважаючи на історичні особливості заселення цього краю.

Основні причини виникнення двомовності на українському просторі, на нашу думку, варто умовно об'єднати у три групи: соціально-політичні, демографічні та психологічні.

Отже, розглянемо політичну ситуацію, що склалася протягом останнього століття, як одну з основних причин виникнення білінгвізму в Україні. Так, радянський етап (1921–1991 рр.), який включає в себе і добу злету 20-х років, і 30-ті роки («розстріляне відродження», тотальні репресії не тільки проти митців, працівників культури, але й проти українського селянства як основної українськомовної спільноти), і добу «відлиги» з рухом так званих шестидесятників, і період подальшої русифікації та утисків української культури, мав колосальний вплив на зародження на території України такого мовного явища, як білінгвізм.

Радянська влада тривалий час витісняла національну мову з українського комунікативного простору, формуючи тим самим міську пролетарську культуру, наслідки якої неможливо подолати й сьогодні. Російська мова набула поширення на значній території країни, передусім у промислових центрах Сходу та Півдня. Так, звернувшись до історичних джерел про події 1922–1923 рр., дізнаємося, що найгірше українізація проходила в Донецькій та Одеській губерніях [5, 104]. Кількість українських шкіл переважала кількість українського населення у Полтавській, Київській, Подільській і Волинській губерніях. У решті губерній це співвідношення було протилежним. У Донецькій губернії школу практично не було українізовано. Середній відсоток українських шкіл по Україні виявився нижчим, ніж відсоток українського населення, на 11,2 % [13, 65]. Однак після 1926 р. процес українізації починає згортатися. Звинувачення в утисках мовно-культурних прав національних меншин, передусім росіян, мали наслідком критику дерусифікації як примусової українізації та проголошення курсу на зближення української культури з російською [18, 881–882]. Аналогічні процеси продовжились у найскладніший період для українського народу — під час голодомору 1932–1933 рр., за якого величезних демографічних втрат зазнало українське селянство. Л. Камсушко і С. Шамара пов'язують згортання й нищення українізації з політикою етноциду та лінгвоцидом, зазначаючи, що за допомогою голодомору і лінгвоцидна кампанія була виконана радянською системою сповна: вона пройшла масово, зачепивши більшість населення Української СРР [9, 151]. Паралельно з голодом, зазначає Л. Масенко, з 1933 р. більшовицька пропаганда починає вкорінювати в масову свідомість

тезу про особливе становище російської мови як мови міжнаціонального спілкування в межах Радянського Союзу. Розширюється мережа російських шкіл: наприклад, у Донецькій області кількість дітей, які навчалися російською мовою, зросла більш як удвічі — з 20 800 у 1932 р. до 48 000 у 1933 р. [11, 13]. Влада створює міф про другу рідну мову — російську, який активно впроваджує в життя. Відбувається інтенсивне зближення російської та української мов шляхом винищення суто українських форм та заміни їх російськими, ведеться політика, спрямована на виявлення «націоналістичного шкідництва» в освіті.

Наступною визначальною причиною виникнення двомовності на Донеччині є особлива демографічна ситуація. Уже до середини XIX ст. на Донбасі внаслідок особливостей освоєння території, колонізаторської політики царської Росії і створення сприятливих умов для іноземних поселенців сформувалася строката етноструктура. Тут жили українці, росіяни, євреї, греки, татари, німці та представники інших народів. Проте, за даними Центрального історичного архіву, переважно більшість становили українські селяни — вони склали (за десятою ревізією 1858 р., що проводилася Російською імперією) 75 % населення. Значною етнічною групою були росіяни — 13,5 % [22, 67]. Так, Донецький регіон став контактною зоною двох східнослов'янських народів: українців і росіян.

На шахтах і заводах Донбасу працювала переважно прийшла робоча сила. Це були розорені після реформи 1861 р. селяни з центральних регіонів Росії. За 48 років (1858–1906 рр.) чисельність населення Донбасу збільшилася на 54,4 % і складала 836 094 особи. Приріст населення мігрантами складав 48,6 %, тому етнічний склад вплинув на динаміку етноструктури регіону в післяреформний період. Аналіз регіону засвідчує, що російські губернії були батьківщиною 46,7 % усіх переселенців на Донбас, з українських губерній переселилося 37,9 % мігрантів, з Білорусії — 0,8 %, з Кавказу — 1,8 %, представників інших місцевостей нараховувалося близько 8,4 %. Традиційними районами переселення були Харківська, Курська, Орловська, Таврійська, Полтавська, Чернігівська губернії та область Війська Донського. Близько 40 % мігрантів наприкінці XIX ст. оселялося в містах, що й відбилося на етноструктурі. Усього, за переписом 1897 р., на Донбасі нараховувалося 30 етнічних груп, що на 22 національності більше порівняно з десятою ревізією 1858 р. При всій поліетнічності краю більшість у регіоні склали українці — 62,5 %, однак їхній відсоток у загальній чисельності населення знизився на 12,5 %; переважно це було характерно для промислових районів. Росіян нараховувалося 24,2 %, що було на 10,7 % більше, ніж у середині XIX ст. Великі етнічні групи, особливо в Маріупольському повіті, становили греки, німці, євреї, татари [14, 38–39, 74–75].

Таким чином, специфіка заселення й розселення людей на Донеччині має довготривалу історію. Процес денационалізації мігрантів з різних куточків України, Росії й не тільки, які свого часу прибували на Донбас, а також інтенсивні процеси примусової русифікації призвели до того, що для населення Донеччини тривалий час були нівельовані такі поняття, як «мова» й «нація». Для донеччан рідна українська мова стала другою. Так, до 1989 р. тисячі батьків і матерів скористалися правом на основі заяв звільнити своїх дітей від вивчення української мови у школі.

Ще однією суттєвою причиною двомовності, на нашу думку, є проблема впливу середовища на психіку конкретної людини. Так, збалансована двомовна ситуація була б можливою в тому випадку, якби більшість членів певного соціуму володіла обома мовами однаковою мірою, використовувала їх у будь-яких мовних ситуаціях, з легкістю переключалася з однієї мови на іншу, не змішуючи системи різних мов. Однак, на думку таких авторитетних лінгвістів, як Б. Гавранек, А. Мартіне, Є. Хауген, повне і автономне (без змішування мов) володіння двома мовами перевищує психічні можливості звичайної людини. Лінгвісти В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький стверджують, що після генного коду (генної пам'яті) найважливішим є мовний код (соціальна пам'ять) [8, 113]. Для більшості мовців України характерним є так зване перемикання коду, тобто перехід з рідної мови на мову співрозмовника, що свідчить про почуття меншовартості в конкретного індивіда через ослаблення мовного імунітету та втрату престижу мови. Така мовна поведінка має місце не лише на побутовому рівні, але й у діловому спілкуванні. Вона не знімає почуття дискомфорту, яке виникає під час спілкування двох чи більше індивідів різними мовами. У більшості випадків незручно почуває себе той, хто говорить українською мовою, і саме він переходить на мову співрозмовника.

Будь-яка причина існує в нерозривному зв'язку з наслідком. Наслідок — це результат дії причини. Отже, прослідкуємо, як зазначені вище причини породили наслідки і які саме наслідки спіткали мову донеччан.

Так, одним із наслідків двомовності та частково двокультурності Донеччини є виникнення такого негативного мовного явища, як суржик. Суржик — це хаотична українсько-російська мовна мішанина. Існує думка, що, вивчаючи суржик, деякі дослідники спрощують проблему й певними твердженнями заохочують білінгвізм. Наприклад, мовознавець В. Труб вважає суржик виявом «низького культурно-освітнього рівня» і відносить його до просторіччя [19, 47]. Проте в повсякденному житті ми часто стикаємося з випадками масової мовної некомпетентності, притаманної не лише пересічним громадянам, а й викладачам,

лікарям, політикам. Дослідник робить висновок про те, що просторіччя є однією з нормативних підсистем мови й не загрожує її повноцінному функціонуванню. Ми не погоджуємося з цією думкою, вважаючи суржик наслідком незбалансованої мовної ситуації. Влучним, на нашу думку, є твердження українського філософа Т. Возняка, який поставив проблему суржику в контекст конкретного людського існування: «...ми не можемо не бачити того, що суржикові варіанти стали мовою для мільйонів людей, і ми повинні ставитися до них серйозно, бо, судячи з усього, матимемо з ними справу ще дуже довго... Принаймні навіть з чисто гуманних міркувань ми не маємо права відмахуватися від них і не бачити за ними проблем мільйонів людей, їх інакшого, у чомусь, можливо, збідненого, але для багатьох актуального і, можливо, єдиного світу. У суржиках українська мова, попри те, що вона не є такою далекою від російської, теж приховано існує, хоч багатьом і, можливо, справедливо, здається, що лише животіє» [4, 160–161].

Зазвичай суржик формується у людей, які, переїхавши з села в місто, через слабкість мовного імунітету не можуть витримати тиску російськомовного середовища й починають змішувати обидві мови. Наслідком тиску російськомовного міста, психологічного дискомфорту, який відчуває людина, що потрапляє з села в місто, є певний культурно-мовний шок, а також невпевненість у собі. Мовець починає комплексувати і переходить на суржик. Потім, повертаючись у звичне середовище, люди часто не можуть перейти на власне українську мову й спілкуються суржиком.

Наслідком білінгвізму деякі дослідники вважають мовленнєву неповноцінність. Це явище отримало назву напівмовність — двомовність із неповним рівнем мовної компетенції в обох мовах. Український мовознавець Б. Ажнюк характеризує напівмовність як брак шести мовних параметрів або навичок: обсягу словникового запасу; правильності (коректності) мови; підсвідомого, доведеного до автоматизму оперування мовою; мовотворчості, тобто здатності творити неологізми; функціонального володіння мовою; образності мови [1, 151]. Напівмовність може виявлятися в різних формах і різною мірою. Індивід може й не говорити суржиком, не переходити з мови на мову, начебто зберігаючи мовну стійкість.

Дослідники вважають, що мовленнєва неповноцінність зумовлена соціальними чинниками: соціальним становищем, рівнем освіти й національної свідомості, мовною політикою держави тощо. Для напівмовців змішування та перемикання кодів є штучним, але з часом стає органічним процесом, у якому обидві мови сприймаються як одне комунікативне середовище. Для значної частини напівмовців такий стан є проміжним

у переході на одну з мов, яка стане для них домінують. У нашому випадку такою, на жаль, стає російська мова, Отже, поступово відбувається повна русифікація, а потім втрата мови й культури загалом.

Наслідки двомовності яскраво відбиваються в інтерференційних процесах українського усного мовлення білінгвів Донеччини. Порушення мовних норм спостерігаються, по-перше, на рівні фонетики: наголошування слів за акцентуаційними нормами російської мови; заміна дзвінких шумних української мови на глухі в кінці слова; невмотивована підміна української твердої фонемі /ч/ російським напівпом'якшеним /ч'/; так зване «акання», тобто невласлива вимова голосного [а] на місці ненаголошеного [о] тощо.

По-друге, на рівні морфології: ненормативне вживання відмінкових закінчень іменників чоловічого роду II відміни: *виготовлений з картонна (картону)*; вживання називного відмінка при звертанні: *шановний Олег Іванович, ...*; вживання родових форм іменників за російськомовним зразком: *сильна біль* замість *сильний біль*; *висока ступінь* замість *високий ступінь*; помилки у творенні ступенів порівняння прикметників: *самий розумний* замість *найрозумніший*; недотримання норм утворення наказового способу дієслів: *підемо* замість *ходімо*, *давайте довіряти* замість *довіряймо*; надмірне використання складеної форми майбутнього часу дієслів, що менш властива українській мові: *буду працювати*; надмірне вживання пасивних конструкцій замість українських активних зворотів і безособових речень: *виконується завдання, пишуться заяви*.

По-третє, на лексичному рівні: лексичні кальки з російської: *прийшло в голову* замість *спало на думку*, *відавати собі звіт* замість *усвідомлювати*; нерозрізнення міжмовних омонімів: укр. *неділя* — останній день тижня, а рос. *неделя* — тиждень, сім днів; укр. *луна* — відгомін, відлуння (рос. *эхо*) і рос. *луна* — місяць тощо; гібридні інтерференційні утворення: *работав* замість *працював*, *проводити міроприємства* замість *проводити заходи*.

У межах синтаксичних порушень зафіксовано ненормативне вживання керованих форм іменників з прийменником або без нього: *дякую Вас* замість *дякую Вам* тощо; заміна прийменникового зв'язку безприйменниковим: *згідно наказу* замість *відповідно до наказу*, *згідно з наказом*; заміна одного прийменника іншим під впливом російської мови (найчастіше це прийменник *по*): *тренінг по психології* замість *тренінг із психології*.

Висновки. Українське мовлення Донеччини загалом позначене сильним деформаційним впливом російської мови. Такі деформації ре-

презентують широкий спектр інтерференційних процесів: від поодиноких помилок інтерференційного характеру до повного нерозрізнення українського та російського мовних кодів, що призводить до мовного змішування та поширення гібридних форм мовлення.

Російськомовне міське оточення спонукає до постійного кодового перемикавання між спорідненими мовами мешканців сіл області, до того ж із проявами диглосії, оскільки використання української та російської мов різняться сферами вживання й функціональною активністю. Проте, попри наявність процесів змішування двох мов в усному мовленні донеччан, позитивним у сучасній ситуації є те, що цей суржик орієнтований все ж таки на українську мову. Тобто подолати чи звести до мінімуму вплив російської мови видається можливим за умови впровадження ефективної мовної політики.

На жаль, в Україні не створено органа, що забезпечив би організацію й контроль виконання мовного законодавства. Змінюються інституції, покликані формувати мовну політику, структура й кадровий склад яких априорі не сприяє вирішенню питання. Водночас науковці підкреслюють, що національній мові належить чільна роль у державотворчому процесі. Спільна мова є одним із головних факторів, які забезпечують солідарність населення і відповідно стабільність держави.

Отже, усвідомлення того, що державна мова є чинником консолідації, національним багатством, має бути основою у правовому регулюванні мовної політики нашої держави. Сучасна державна мовна політика має поєднувати в собі цілеспрямованість з розсудливістю й обережністю. Для того щоб зріс престиж і зміцніли позиції державної української мови, її носіями мають стати якомога більше молодих, успішних, освічених людей. Українська мова повинна стати символом успіху, надавати перспективи для самореалізації й здійснення конституційних прав. Для цього необхідно законодавчо закріпити виважену Концепцію державної мовної політики й органи контролю її виконання, надати всім громадянам можливість безкоштовно вивчати українську мову, використовувати не лише законодавчі, а й ринкові механізми щодо мови ЗМІ, вітчизняного книгодрукування, реклами, соціальних мереж тощо.

Перспективним у дослідженні цього питання видається проведення опитування мешканців підконтрольних Україні населених пунктів Донецької області щодо знання й використання української мови, їхнього ставлення до державної мови в контексті соціально-політичних реалій та подій 2014–2017 рр. на Сході України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. Ажнюк. — К. : Рідна мова, 1999. — 421 с.
2. Боднарчук Т. Моделі білінгвальної освіти у теорії та досвіді діяльності сучасної школи / Т. Боднарчук // Вісник Львівського університету. — 2007. — Вип. 22. — С. 212–219.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. — К., 1979. — 262 с.
4. Возняк Т. Тексти і переклади / Т. Возняк. — Х., 1998. — 345 с.
5. Дроб'язко П. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. Дроб'язко. — К. : Вид. центр «Академія», 1997. — 184 с.
6. Дуда Н.М. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості [Електронний ресурс] / Н.М. Дуда. — Режим доступу : conf.vstu.vinnica.ua.
7. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти / Ю.О. Жлуктенко. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. — 135 с.
8. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. — Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 1994. — 218 с.
9. Камсушко Л. Голодомор як специфічна політика етноциду радянської влади щодо української нації / Л. Камсушко, С. Шамара // Український селянин : зб. наук. пр. / за ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова. — Черкаси : Черкас. держ. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. — Вип. 7. — С. 149–152.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
11. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 163 с.
12. Михайлов М.М. Двухязычие и вопросы сопоставительной стилистики / М.М. Михайлов. — Чебоксары, 1984. — 84 с.
13. Панасюк Л.В. До витоків білінгвізму в Україні: освіта в Україні 1920–1944 рр. (історико-політологічний аналіз) / Л.В. Панасюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. — Вип. 115. — 81 с.
14. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи: 1897 г. Екатеринославская губ. [Текст] — Т. XIII. — СПб., 1904.
15. Розенцвейг В.Ю. Основные вопросы теории языковых контактов / В.Ю. Розенцвейг // Новое в лингвистике. — Вип. 4. — Языковые контакты. — М., 1972. — С. 9–10.
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
17. Семчинський С.В. Загальне мовознавство / С.В. Семчинський. — К., 1988. — 328 с.
18. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. — К. : Наук. думка, 2001. — 912 с.
19. Труб В.М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. — 2000. — № 1. — С. 46–58.
20. Українська мова: Енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. — 752 с.
21. Фрумкіна Р.М. Психолінгвістика : учеб. пособ. для студ. вузов. / Р.М. Фрумкіна. — М. : Академія, 2006. — 320 с.
22. Шевчук-Клюжева О. Українське усне мовлення Донеччини : [моногр.] / О. Шевчук-Клюжева. — Вінниця : Твори, 2015. — 162 с.
23. Weiss A. Hauptprobleme der Zweisprachigkeit / A. Weiss. — Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1959. — 214 S.

REFERENCES

1. Azhniuk, B. (1999). *Movna yednist natsii: diaspora i Ukraina* [The Linguistic Unity of the Nation: Diaspora and Ukraine]. K., Ridna mova, 421 p.
2. Bodnarchuk, T. (2007). *Modeli bilinhvalnoi osvity u teorii ta dosvidi diialnosti suchasnoi shkoly* [Models of Bilingual Education in Theory and Experience Modern School Activity]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 22, 212–219.
3. Vainraikh, U. (1979). *Yazykovyye kontakty: sostoianie i problemy issledovaniia* [Language Contacts: State and Problems of Research]. Kyiv, 262 p.
4. Vozniak, T. (1998). *Teksty i pereklady* [Texts and Translations]. Kharkiv, 345 p.
5. Drobiazko, P. (1997). *Ukrainska natsionalna shkola: vytoky i suchasnist* [Ukrainian National School: Origins and Modernity]. K., Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 184 p.
6. Duda, N.M. *Bilinghvizm yak faktor formuvannia movnoi osobystosti* [Bilingualism as Factor in Linguistic Personality Development]. conf.vstu.vinnica.ua

7. Zhluktenko, Yu.O. (1966). *Movni kontakty [Language Contacts]*. K., Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu, 135 p.
8. Ivanyshyn, V., & Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Mova i natsiia [Language and Nation]* Droghobych, Vydavnycha firma «Vidrodzhennia», 218 p.
9. Kamsushko, L., & Shamara, S. (2003). Holodomor yak spetsyfichna polityka etnotsydu radianskoi vlady shchodo ukrainskoi natsii [Holodomor as Specific Policy of Ethnocide of Soviet Power towards the Ukrainian Nation]. *Ukrainskyi selianyn: zb. nauk. prats. Cherkasy, Cherkaskyi derzhavnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. Cherkaskyi selianyn*, 7, 149–152.
10. *Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar (1990)*. [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. M., Sovetskaia entsiklopediia, 685 p.
11. Masenko, L. (2004). *Mova i suspilstvo : Postkolonialnyi vymir [Language and Society: postcolonial dimension]*. K., Vydavnychiy dim «KM Akademiia», 163 p.
12. Mikhailov, M.M. (1984). *Dvuiazychie i voprosy sopostavitelnoi stilistiki [Bilingualism and Questions of Comparative Stylistics]*. Cheboksary, 84 p.
13. Pansyuk, L.V. (2014). *Do vytykiv bilinhvizmu v Ukraini: osvita v Ukraini 1920 — 1944 rr. (istoryko-politologichnyi analiz) [The Origins of Bilingualism in Ukraine: Education in Ukraine in 1920—1944s (historical and political analysis)]*. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filozofia. Politologhiia. Kyiv, VPC «Kyivskiy universytet», 115, 81 p.
14. *Pervaia Vseobshhaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii: 1897 g. Yekaterinoslavskaiia gub. [First General Census of the Russian Empire: 1897 Yekaterinoslavskaiia Gubernia] (1904)*. Vol. XIII, SPb., pp. 38–39.
15. Rozentsveig, V.Yu. (1972). *Osnovnyie voprosy teorii yazykovykh kontaktov [The Main Questions of the Theory of Language Contacts]*. *Novoie v lingvistike*, 4, 9–10.
16. Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linghvytika: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern Linguistics: Directions and Problems: textbook]*. Poltava, Dovkillia-K, 712 p.
17. Semchynskiy, S.V. (1988). *Zahalne movoznavstvo [General Linguistics]*. Kyiv, 328 p.
18. Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini [History of Education in Ukraine]*. Kyiv, Naukova Dumka, 912 p.
19. Trub V.M. (2000). *Yavnyshche «surzhyk» yak forma prostorichchia v sytuatsuii dvomovnosti [The Phenomenon of «Surzhyk» as a Form of Vernacular under the Influence of Bilingualism]*. *Movoznavstvo*, 1, 46–58.
20. *Ukrainska mova: Entsyklopediia (2000)*. [Ukrainian Language: Encyclopedia]. Kyiv, Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 752 p.
21. Frumkina, R.M. (2006). *Psikholingvistyka: uchebnoie posobie dlia studentov vuzov [Psycholinguistics: textbook for university students]*. M., Akademiia, 320 p.
22. Shevchuk-Kliuzheva, O. (2015). *Ukrainske usne movlennia Donechchyny: monohrafiia [Ukrainian Oral Speech of Donetsk Region: monograph]*. Vinnytsia, Vydavnytstvo «Tvory», 162 p.
23. Weiss, A. (1959). *Hauptprobleme der Zweisprachigkeit*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 214 S.